

Jurij Macijewskij

Akademia Ostrogska, Ostróg

Między autorytaryzmem i demokracją: ustrój polityczny w Ukrainie po „pomarańczowej rewolucji”

Zmiana władzy po „pomarańczowej rewolucji” dała nadzieję na szybką demokracyzację i zdecydowany ruch państwa w kierunku skonsolidowanej demokracji. Autor wyjaśnia, dlaczego po wyborze Wiktora Juszczenki na prezydenta ustrój polityczny w Ukrainie pozostał przejściowy — hybrydowy, tj. łączy w sobie cechy autorytaryzmu z elementami rządów demokratycznych.

Badanie transformacji społecznych i politycznych ma duże znaczenie teoretyczne i praktyczne dla społeczeństw i państw, które przechodzą przez te zmiany. Dramatyczne wydarzenia z końca 2004 r. wymagają wyjaśnienia i wskazania prognozy możliwych kierunków zmian w społeczeństwie i państwie ukraińskim. W tym artykule uwaga skierowana została na transformację reżimu politycznego w Ukrainie, jaka miała miejsce pomiędzy wyborami prezydenckimi 2004 r. i wyborami parlamentarnymi roku 2006. Spróbuję odpowiedzieć na kilka najważniejszych pytań:

- jaki typ ustroju politycznego uformował się za rządów prezydenta Łeonida Kuczmy?
- jaka była forma zmian politycznych: ewolucyjna czy rewolucyjna?
- czy zmianie uległ typ ustroju politycznego w Ukrainie?
- jaki typ ustroju politycznego ukształtował się po roku 2004?

Pojęcie „ustrój polityczny” tradycyjnie wykorzystywane jest do charakterystyki całokształtu metod i sposobów sprawowania władzy. W celu wyznaczenia istoty ustroju politycznego zwracamy uwagę na następujące elementy (indykatory):

- procedury i sposoby formowania struktur władzy;
- styl podejmowania decyzji politycznych;
- wzajemne relacje pomiędzy władzą i obywatelami.

Takie podejście nie mówi, kto i jak wykorzystuje te metody. Tym niemniej, implicite można stwierdzić, że jest to lider lub grupa rządząca. Dlatego istotą ustroju politycznego są jednostki (poszczególne osoby), a nie praktyki wykorzystywane przez rządzących w czasie sprawowania władzy. Zmiana lidera lub grupy sprawującej władzę powinna więc oznaczać zmianę ustroju.

Warto również podkreślić, że wyznaczone wyżej czynniki dają możliwość łatwego rozróżnienia autokracji i demokracji. Jednak nie są one przydatne podczas wyznaczania ustrojów przejściowych. Dlatego też w analizie ukraińskiego ustroju politycznego, który obecnie znajduje się w fazie transformacji, znaczenie tych cech (indykatorów) zostanie doprecyzowane.

Alternatywny pogląd na wyznaczenie istoty ustroju politycznego można spotkać u przedstawicieli podejścia instytucjonalnego¹. W tym przypadku, za ustrój uważa się całokształt formalnych i nieformalnych reguł, które zabraniają, wymagają lub zezwalają na podejmowanie pewnych działań. Reguły te odnoszą się do grup sprawujących władzę, tj. posiadających prawo do podejmowania decyzji. Jednocześnie, reguły te, przy pomocy zasady podziału władzy państwowej, ograniczają relacje w centrum władzy politycznej (horyzontalne relacje pomiędzy gałęziami władzy), a także wzajemne współdziałanie władzy z resztą społeczeństwa (relacje wertykalne). Uznanie reguł przez wszystkich głównych graczy politycznych jest warunkiem konsolidacji ustroju².

Podczas analizy ustrojów politycznych należy mieć również na uwadze, że zmiany rządów lub też najważniejszych osób sprawujących władzę nie zawsze prowadzą do zmiany ustroju. Jego zmiana, choć to ma miejsce znacznie rzadziej, może odbyć się bez zmiany rządu (przejście od parlamentarnej do gabinetowej formy rządów podczas sprawowania urzędu premiera przez Margaret Thatcher) lub bez zmiany formy rządów (dojście do władzy nazistów w Niemczech).

Dla potrzeb tego artykułu roboczo zdefiniowałem pojęcie ustroju, które brzmi następująco: ustrój polityczny — to zinstytucjonalizowany całokształt formalnych i nieformalnych reguł, które wyznaczają horyzontalne i wertykalne ograniczenia w sposobie sprawowania władzy, we wzajemnych relacjach między osobami posiadającymi władzę a pozostałą częścią społeczeństwa.

Ustrój polityczny w Ukrainie, 1994–2004

Wyznaczenie typu ustroju politycznego za prezydentury Łeonida Kuczmy było jednym z tematów niechętnie podejmowanych przez władze. Oficjalni ideolodzy aktywnie propagowali tezę, że od 1991 r. Ukraina znajduje się w stanie transformacji, odchodząc od totalitaryzmu w kierunku demokracji. Według nich, proces demokratyzacji miał zakończyć się sformowaniem praworządnego państwa, stworzeniem społeczeństwa obywatelskiego i rozbudową gospodarki rynkowej.

Co najmniej od połowy lat 90. w środowisku ukraińskich intelektualistów pojawiały się opinie mówiące o tym, że deklarowane cele nie odpowiadają codziennej praktyce politycznej. W okresie późniejszym opinie te zostały podzielone przez znaczną część obywateli ukraińskich. Wśród niewielkiej liczby naukowców, zajmujących się badaniem ukraińskiego ustroju politycznego, nie było żadnych wątpliwości co do braku demokratyzacji w Ukrainie, jednak wykazali oni istotne rozbieżności w zakresie wyznaczania jego typu.

¹ Zob. R. M. Fishman, *Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy*, "World Politics" 1990, t. 42, nr 3, s. 422–440; R. C. Macridis, *Modern Political Regimes: Institutions and Patterns*, Boston, MA, 1986; G. L. Munck, *Disaggregating Political Regime: Conceptual Issues in the Study of Democratization*, Working Paper 228, Notre Dame, IN, 1996 ; G. O'Donnell, Ph. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore, MD, 1986.

² S. E. Skaaning, *Political Regimes and Their Changes: A Conceptual Framework*, http://cdlrl.stanford.edu/publications/political_regimes_and_their_changes_a_conceptual_framework/

Wołodymyr Połochało rozpoczął dyskusję od kierunku niedemokratycznego, w którym (w okresie transformacji) zmierzała Ukraina, i zaproponował tezę o neototalitarnym charakterze ustroju politycznego³.

W. Połochało wyznaczył 7 cech postkomunistycznego neototalitaryzmu, które – według niego – były charakterystyczne dla większości państw postradzieckich:

- alienacja większości społeczeństwa od władzy z jednoczesną wielowymiarową zależnością od niej;
- jednostronne podporządkowanie obywateli normom i regułom oraz realizowanie przez państwo swoich uprawnień bez jakiegokolwiek kontroli;
- brak realnych gwarancji deklarowanych praw człowieka, bezsilność przeciętnego obywatela wobec urzędników;
- niejasne przemiany w gospodarce, rozdysponowanie ogólnonarodowej własności w czasie panowania grup biznesowo-klanowych;
- połączenie skorumpowanej władzy politycznej, szarej strefy gospodarczej i świata kryminalnego;
- dominująca rola klanów nomenklaturowo-korporacyjnych, symbioza oligarchii i autorytaryzmu;
- partykularne wykorzystanie przez oligarchów norm i procedur demokratycznych.

Neototalitaryzm postkomunistyczny Połochało określił jako: *hybrydowy typ ustroju społecznego i reżimu politycznego, taki nowoczesny wariant totalitaryzmu, w którym wszechogarniająca kontrola, przymus i przemoc (lub zagrożenie ich użyciem) ze strony postkomunistycznej władzy oligarchicznej wobec większości społeczeństwa jest legitymizowany poprzez wykorzystanie demokratycznych metod, przy czym nie w twardych (w odróżnieniu od totalitaryzmu „klasycznego”), ale w miękkich formach, poprzez szereg wielowymiarowych, stałych i stabilnych zależności*⁴.

Podczas gdy Połochało zaprzeczał celowości wykorzystywania zachodnich teorii transformacji społecznej, Antonina Kołodij odwołała się do modelu przemian stworzonego przez amerykańskich politologów i zaproponowała pięć scenariuszy rozwoju sytuacji w Ukrainie. Tylko pierwszy z nich przewidywał stopniowy ruch w kierunku demokracji. Wszystkie inne, w tej czy innej formie, przewidywały wprowadzenie rządów autorytarnych. A. Kołodij nie zaproponowała własnej klasyfikacji typu ustroju politycznego sformowanego w Ukrainie w drugiej połowie lat 90. Wykorzystała natomiast twierdzenia Guillermo O'Donnella i Philippe Schmittera, które mówią o tym, że Ukraina należy do przejściowych społeczeństw z niepełną demokracją, gdzie stary reżim polityczny został obalony, a nowego nie można uznać za stabilny⁵.

Również Serhij Linećkyj wskazywał, że od 1991 r. do początku drugiej połowy lat 90. ustrój polityczny w Ukrainie miał neototalitarny charakter. Kijowski badacz wyodrębnił kilka tez, wskazujących na rozpad reżimu totalitarnego. Stwierdził, że *pomimo znacznej inercji, neototalitaryzm stanowi przeciwwagę dla demokratycznej alternatywy. Okres „przejściowy” w tym kontekście oznacza raczej brak wy-*

³ Zob. В. Полохало, *Політична арена України*, „Філософська і соціологічна думка” 1992, nr 4; idem, *Метаморфози посткомуністичної влади*, „Сучасність” 1996, nr 9; idem, *Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії*, „Політична думка” 1998, nr 2.

⁴ В. Полохало, *Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії*, „Політична думка” 1998, nr 2, s. 17–18.

⁵ А. Колодій, *До питання про політичний режим в Україні*, „Сучасність” 1999, nr 7–8, s. 84–96.

znaczenia ostatecznego celu w jego walce, oznacza stan zawieszenia/niedokończenia, sprzeczność i niekonsekwencję transformacji reżimu, a zatem jego historyczną samozagładę⁶.

Jeśli ukraińscy badacze przeważnie starali się przedstawić skalę odejścia ustroju politycznego w Ukrainie od klasycznego modelu radzieckiego, to teoretycy zachodni próbowali umieścić wariant ukraiński w szerszym teoretycznym i porównawczym kontekście. W rezultacie pojawiło się szereg badań, które próbowały wyjaśnić szczególny przypadek postradzieckiej transformacji w Ukrainie.

Próby przeniesienia modelu zmian demokratycznych w państwach latynoamerykańskich na region postradziecki spotkały się z krytycznymi ocenami, jeśli chodzi o słuszność takiego podejścia. Początkowo Paul Kubicek, a następnie Thomas Carothers wystąpili z krytyką idei nieuchronności przekształceń demokratycznych w państwach z autorytarną przeszłością. P. Kubicek ujawnił cechy korporacyjnego ustroju państwowego w czasach prezydentury Ł. Kuczmy, które zbliżały się do państw latynoamerykańskich. Ukrainę, podobnie jak i Rosję w połowie lat 90. XX w., nazywa „demokracjami delegatywnymi”, w których społeczeństwo pozostaje pasywne w okresie pomiędzy wyborami⁷.

Brytyjski politolog ukraińskiego pochodzenia Taras Kuzio nie zgadza się na rozpowszechnioną wśród tranzytologów tezę, że Ukrainę należy uznać za „demokrację delegatywną”. Ta koncepcja, z punktu widzenia T. Kuzio, może być wykorzystana tylko dla południa i wschodu Ukrainy, gdzie społeczeństwo wykazywało polityczną aktywność głównie w okresie kampanii wyborczych. Jednak mieszkańcy centralnych i zachodnich regionów Ukrainy zachowywali aktywność polityczną i obywatelską również w okresie pomiędzy wyborami⁸.

Natomiast T. Kuzio, w ślad za T. Carothersem i niektórymi innymi zachodnimi politologami, proponuje uznać Ukrainę za „państwo hybrydowe” z rywalizującym reżimem autorytarnym. Dla państwa hybrydowego cechą charakterystyczną jest połączenie pozostałości starego systemu radzieckiego z nowymi instytucjami gospodarczymi i politycznymi. *Polityczny proces w państwie hybrydowym charakteryzuje się zastojelem, korupcją i dominującą rolą elit, które przynoszą państwu mało korzyści i mają niskie poparcie społeczne*⁹.

Państwa hybrydowe, do których T. Carothers zaliczył również Rosję, Bułgarię, Bośnię, Albanie i Mołdawię, charakteryzuje sześć cech:

- interesy obywateli nie są dostatecznie brane pod uwagę lub są w ogóle ignorowane;
- niski stopień politycznego zaangażowania i udziału w okresie pomiędzy wyborami, podobnie jak w „demokracji delegatywnej”;
- częste łamanie norm prawnych;
- wybory dają niepewne rezultaty i dlatego mają niską legitymizację;
- niski stopień zaufania do instytucji państwowych;
- ogólnie niedoskonale funkcjonowanie państwa.

⁶ С. Ліпечський, *Політичний режим в Україні (1991–1997)*, [w:] *Політологія. Посібник для студентів вузів*, red. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко, Київ 1998, s. 192.

⁷ Zob. T. Kuzio *Regime type and politics in Ukraine under Kuchma*, „Communist and Post-Communist Studies” 2005, nr 38, s. 167–190.

⁸ Ibidem, s. 170.

⁹ T. Carothers, *The End of Transition Paradigme*, „Jornal of Democracy” 2002, nr 13 (1), s. 10.

Powyższe cechy T. Kuzio uszczegóławia i uzupełnia na przykładzie Ukrainy, przywołując dziesięć przykładów na to, że Ukraina w okresie prezydentury Ł. Kuczmy była państwem, w którym dominowała neoradziecka kultura polityczna¹⁰:

- utrzymanie monopolistycznej kontroli przez centrystów (partie prorządowe);
- SDPU (z) — analogia do KPU w czasach radzieckich;
- podjęcie starań włączenia pozapaństwowych instytucji do współpracy korporacyjnej;
- negatywny stosunek do opozycji;
- brak przestrzegania norm prawnych;
- negatywny stosunek do środków masowego przekazu;
- powrót przez SBU do neoradzieckich metod walki z opozycją;
- funkcjonowanie zasad radzieckiej polityki narodowej (dominacja języka rosyjskiego, uznawanie radzieckich świąt);
- antyamerykanizm i antyzachodnia retoryka;
- hasła na temat integracji ze strukturami euroatlantyckimi stanowią przykrywkę dla kokietowania Zachodu.

Za autorytaryzm rywalizujący (*змагальний авторитаризм*) T. Kuzio uznaje reżim, w którym obecne są dwie tendencje. Z jednej strony, ma miejsce dominacja oligarchów dzięki zasiadaniu partii centrowych w parlamencie, z drugiej natomiast, ze strony opozycji podejmowane są próby powstrzymania klanów oligarchicznych, które dążą do ustanowienia całkowicie autorytarnego reżimu. Dzięki temu, że prorządowe polityczne elity okresu Ł. Kuczmy były podzielone i niejednolite, a opozycja dosyć silna, pełny reżim autorytarny w Ukrainie nie został wprowadzony.

Stan niestabilnej równowagi, jaki wystąpił w okresie prezydentury Ł. Kuczmy, w przypadku zwycięstwa w wyborach prezydenckich W. Janukowycza mógł zostać zamieniony na autorytarną konsolidację lub, w przypadku zwycięstwa W. Juszczenki, na demokratyczną konsolidację. Jednak biorąc pod uwagę wydarzenia, jakie miały miejsce w Ukrainie pomiędzy wyborami prezydenckimi i wyborami parlamentarnymi z 2006 r., należy stwierdzić, że ostatnie oczekiwania wydają się przedwczesne.

Dokładne wyjaśnienie mechanizmu autorytarnej kontroli państwowej w Ukrainie i w innych republikach postradzieckich zostało dokonane przez amerykańskiego badacza Keitha A. Dardena. Stwierdził on, że Ukraina pod rządami Kuczmy była „państwem–szantażystą”. Mechanizm państwowego szantażu składał się z trzech elementów: przychylnego nastawienia władz państwowych do przejawów korupcji, wykorzystywania przez elitę polityczną aparatu państwowego do śledzenia urzędników niższego szczebla w celu gromadzenia przeciw nim kompromitujących materiałów oraz wybiórczego stosowania prawa. Konsekwencją pobłażliwego stosunku władz wobec urzędników była ich polityczna lojalność wobec reżimu, a nagrodą włączenie do korupcyjnych schematów. Osoby opozycyjnie nastawione do reżimu w każdej chwili mogły zostać zniszczone za pomocą administracji podatkowej lub innych struktur państwowych¹¹.

Model K. Dardena wykorzystał Mykoła Riabczuk w kilku swoich esejach w celu zilustrowania sprawowania władzy podczas prezydentury Ł. Kuczmy¹².

¹⁰ Т. Кузьо, *Десять свідчень того, що Україна неорадянська держава*, [w:] <http://www.pravda.com.ua>, [25.03. 2004].

¹¹ K. Darden, *Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine under Kuchma*, „East European Constitutional Review” 2001, nr 10 (2/3), s. 67–71.

¹² Zob. М. Рябчук, *Зона Відчуження. Українська олігархія між Сходом і Заходом*, Київ 2004.

Podobną charakterystykę ustroju politycznego za prezydentury Ł. Kuczmy można znaleźć w artykule Hansa van Zona. Polityczny ustrój w Ukrainie nazywa „biurokratycznym”, a państwo neopatrymonialnym dlatego, że *Ukraina nie ma skonsolidowanego, nowoczesnego aparatu państwowego, a jest właśnie państwem neopatrymonialnym, w którym każdy urzędnik państwowy ma swoją własną władzę feudalną. Aparat państwowy przypomina sieć oddzielnych instytucji bardziej zainteresowanych ochroną swoich przywilejów, aniżeli służeniem społeczeństwu*¹³.

Dlatego w czasach Ł. Kuczmy, a także na przestrzeni trzech lat prezydentury W. Juszczenki, częściej mieliśmy do czynienia z nieformalnymi regulami „gry politycznej”... Ale nawet one były i w dalszym ciągu są łamane przez najważniejszych graczy politycznych. To rzuca światło na przyczyny wystąpienia wielu kryzysów politycznych, jakie miały miejsce już po zmianie władzy.

Zachodni badacze zwrócili uwagę na wpływ radzieckich instytucji na ustrój polityczny, praktyki rządzenia i na brak logiki w przeprowadzaniu reform, co dało podstawę do nazwania Ukrainy państwem hybrydowym z elektoralnym (P. D’Anieri) lub konkurencyjnym (T. Kuzio) autorytaryzmem.

Jak widzimy, ustrój polityczny w okresie prezydentury Ł. Kuczmy przez większość badaczy uznawany jest za niedemokratyczny: począwszy od neototalitarnego (W. Polochało), do konkurencyjnego, na wpół autorytarnego (T. Kuzio). Tak różne stanowiska w próbach określenia ustroju odzwierciedlają wahania wewnątrz reżimu, który w ciągu 10 lat przeszedł kilka etapów ewolucji.

Według mojej opinii, ustrój polityczny w ostatnich latach prezydentury Ł. Kuczmy można rozpatrywać jako swego rodzaju trójpoziomą piramidę nieformalnych, zinstytucjonalizowanych reguł sprawowania władzy. Na szczycie tej piramidy przebywał prezydent, który sam wyznaczał reguły gry. Jego najbliższe otoczenie (administracja prezydenta) i poszczególni członkowie rodziny „grali według reguł”, podtrzymywali je i dlatego stanowili drugi poziom wpływu. Trzeci i ostatni poziom składał się z kilku rywalizujących ze sobą grup finansowo-przemysłowych. Kierownictwo tych grup, które popierało i „grało według zasad”, czyli spełniało życzenia i oczekiwania prezydenta, w zamian otrzymywało władzę i przywileje w swoim regionie. Jeśli ktoś starał się zmienić lub łamać te reguły, wówczas był dyskryminowany przez władze (Pawło Łazarenko) lub też prześladowany w sposób bezpośredni (Julija Tymoszenko) albo pośredni (Wiktor Juszczenko). Taki reżim można uznać za patrymonialno-oligarchiczny autorytaryzm lub też patrymonialny oligopol.

Rewolucja czy protest?

Wśród większości ukraińskich badaczy i niektórych zachodnich uczonych utwalił się pogląd mówiący o tym, że wydarzenia z listopada–grudnia 2004 r. uznać należy za rewolucję¹⁴. Próbę politologicznego uzasadnienia rewolucyjności tych wydarzeń, według mojej opinii, najpełniej podjęli Antonina Kołodij i Walenty Jakuszyk¹⁵. Ich

¹³ H. van Zon, *Political Culture and Neo-Patrimonialism Under Leonid Kuchma*, „Problems of Post Communism” 2005, t. 52, nr 5 (September–October), s. 15.

¹⁴ Przegląd publikacji na ten temat zob. Ю. Мацієвський, „Помаранчева революція” крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень, „Політичний менеджмент” 2005, nr 6, s. 7–22; idem, „Помаранчева революція” крізь призму транзитології, „І” 2005, nr 40, s. 29–39.

¹⁵ А. Колодій, Від „Сірої зони” до кольору сонця: Помаранчева революція і демократичний перехід в Україні, „Агора”, вип. 1, <http://www.kennan.kiev.ua/kkp/publications->

argumenty sprowadzają się do tezy, że odbyła się nie rewolucja społeczna, ale polityczna. W odróżnieniu od rewolucji społecznej, której towarzyszy przemoc, rewolucja polityczna możliwa jest bez jej użycia. Jednak w Ukrainie rewolucyjność miała przejawiać się w masowych działaniach siłowych (W. Jakuszyk) lub też w przymusowym odebraniu władzy (A. Kołodij). W następstwie rewolucji w Ukrainie doszło do zmiany ustroju politycznego.

Według mojej opinii, podział rewolucji na społeczną i polityczną nie jest uprawniony. Pojęcie rewolucji politycznej po raz pierwszy wykorzystał Karol Marks do scharakteryzowania pierwszego etapu rewolucji społecznej¹⁶. Według Marksa, każda rewolucja społeczna jest rezultatem politycznej, której istota zawiera się w obaleniu starej władzy w drodze rewolucyjnego powstania. Dla Marksa, który myślał dialektycznie, rewolucja polityczna i społeczna były etapami tego samego, jednego procesu. Ukraińscy uczeni tego podejścia Marksa nie wzięli pod uwagę, natomiast rozgraniczyli całościowe pojęcie rewolucji na dwa typy – społeczny i polityczny.

Wykorzystanie pojęcia „rewolucja polityczna” przez ukraińskich uczonych było uwarunkowane potrzebą uzasadnienia rewolucyjności tych wydarzeń, mimo braku w nich oznak przemocy. Rewolucja polityczna, w interpretacji W. Jakuszyka i A. Kołodij, ma postać eufemizmu, który określa polityczny przewrót. Jednak ani rewolucja, ani przewrót w Ukrainie nie miały miejsca. **Wydarzenia z listopada–grudnia 2004 r. bardziej poprawnie można uznać za akcje politycznego protestu na dużą skalę, zaplanowane przez liderów opozycji i poparte przez znaczną część obywateli Ukrainy, w rezultacie czego doszło do upadku autorytarnego reżimu Ł. Kuczmy.**

Teza o „pozaprawnym charakterze masowych siłowych działań” lub „przymusowym odebraniu władzy” również nie wytrzymuje krytyki. Blokowanie budynków rządowych przez protestujących, blokada dróg, „złożenie przysięgi” przez Juszczenkę, wydanie dekretów przez Komitet Obrony Narodowej – działania, które W. Jakuszyk nazywa *systematycznym bezpośrednim naciskiem szerokich rewolucyjnych mas* na różne gałęzie i organy władzy, niewątpliwie były przeprowadzone w celu nacisku na ówczesnie sprawujących władzę. Poza tym jednak nic więcej. W czasie kryzysu politycznego nie ma możliwości wywierania presji na władzę w jakikolwiek inny sposób. Wskazani autorzy nie wyjaśniają, co – według nich – stanowi istotę działań siłowych czy też przymusu. W interpretacji W. Jakuszyka „działania siłowe” i „naciski” są pojęciami tożsamymi. Według mnie, takie twierdzenie jest nieuzasadnione. Działania siłowe dopuszczają fizyczną konfrontację. Nacisk polityczny, z kolei, jest zjawiskiem innego typu. Jego istotą jest wywieranie wpływu na podmiot podejmujący decyzje polityczne, a celem – przekonanie go do podjęcia decyzji pożądaných przez inicjujących naciski. Tym samym nacisku nie można wywierać bezpośrednio. W ten sposób przymus może być stosowany tylko w formie fizycznej przemocy.

Wymienione wyżej działania, jak twierdzi W. Jakuszyk, *nie są specyficznymi cechami tylko rewolucji. Są one ogólnymi cechami zarówno dla niej, jak i dla buntu, powstania, przewrotu*¹⁷. Według mnie, te wydarzenia lepiej uznać za cechy **protestu politycznego**, aniżeli rewolucji politycznej. Przedstawione wyżej wydarzenia nie są również dowodem na przymusowe odebranie władzy. Przeciwnie decyzja o

htm; В. Якушник, *Українська революція 2004–2005 років. Спроба теоретичного аналізу*, „Політичний менеджмент” 2006, nr 2, s. 19–36.

¹⁶ K. Marks, *Злиденність філософії*, [w:] K. Marks., Ф. Енгельс, *Твори*, wyd. 2, t. 4, Київ 1959, s. 94.

¹⁷ В. Якушник, *Українська революція 2004–2005 років. Спроба теоретичного аналізу*, op. cit., s. 27.

anulowaniu rezultatów drugiej tury wyborów prezydenckich nie została podjęta na Majdanie, lecz przez Sąd Najwyższy Ukrainy. Mimo iż była to decyzja polityczna, to jednak dała możliwość wyjścia z sytuacji kryzysowej bez użycia siły. Fakt udziału W. Janukowycza w trzeciej turze wyborów¹⁸, mimo politycznego oświadczenia o braku legitymizacji tej decyzji, świadczy o przyjęciu przez niego i jego zaplecze polityczne werdyktu Sądu Najwyższego. Oprócz tego, osiągnięcie politycznego kompromisu podczas serii „okrągłych stołów” pomiędzy kandydatami na fotel prezydenta i ówczasie urzędującym prezydentem Ł. Kuczumą jest przykładem politycznego uregulowania kryzysu, a nie przymusowego odebrania władzy.

Należy również dodać, że ostatecznym potwierdzeniem tego, że wydarzeń z końca 2004 r. nie należy nazywać rewolucją, nawet polityczną, jest to, że nowej ekipie rządowej nie udało się zmienić reguł sprawowania władzy i ustroju politycznego. Teza ta zostanie rozwinięta w dalszej części tego artykułu.

Czym zatem jest rewolucja? Rozpatrując kwestię rewolucji w kontekście modernizacji, Samuel Huntington określił następujące cechy charakterystyczne rewolucji: działania o charakterze przemocy; głęboka, fundamentalna zmiana istniejącego ładu i socjalnej struktury społeczeństwa; radykalna zmiana instytucji politycznych i całego systemu politycznego¹⁹.

Przedstawiciele strukturalnej teorii rewolucji Theda Skocpol i Ellen Kay Trimberger nazywają trzy niezbędne warunki rewolucji: międzynarodowy nacisk ze strony najbardziej rozwiniętych państw świata; konflikt pomiędzy tradycyjnymi elitami i państwem; oddolna, zorganizowana, masowa mobilizacja skierowana przeciwko przedstawicielom władzy centralnej w regionach²⁰.

Najbardziej uznany współczesny badacz rewolucji Jack Goldstone, uogólniając dorobek przedstawicieli czwartej generacji badań nad problematyką rewolucji, wyodrębni obowiązkowe warunki tego zjawiska: kryzys państwa; ostra polaryzacja elit; kryzys dobrobytu w społeczeństwie; pojawienie się koalicji części elit i mas społecznych; istnienie pewnej opozycyjnej ideologii, która jest w stanie zjednoczyć elity i masy w ich walce przeciwko władzy²¹.

Jeśli do tego dodamy, że rewolucje to przeważnie długie procesy, które trwają od kilku miesięcy do kilku lat i mają duży zasięg, który aktywizuje wszystkie warstwy społeczeństwa, szczególnie chłopów, staje się oczywiste, że uznanie wydarzeń z końca 2004 r. w Ukrainie za rewolucję jest wielce dyskusyjne.

Wydarzenia te miały pewne cechy rewolucyjności (kryzys polityczny, który trwał od ogłoszenia rezultatów drugiej tury wyborów do decyzji Sądu Najwyższego na temat anulowania jej wyników i wyznaczenia dodatkowego głosowania, polityczna mobilizacja znacznej części obywateli, konfrontacja władzy i opozycji, polityczna polaryzacja w społeczeństwie), ale to nie daje podstaw do uznania ich za rewolucję. Jak już wyżej podkreśliłem, wydarzenia te nie były także puczem, zamie-

¹⁸ Powtórzonej drugiej turze (przyp. red.).

¹⁹ S. Huntington, *Revolution and Political Order*, [w:] *Revolutions. Theoretical, Comparative and Historical Studies*, red. J. Goldstone, San Diego, CA, New York, NY, Chicago, IL, Atlanta, GA, Washington, DC i inne, 1986, s. 39. Więcej o rozważaniach teoretycznych zob. Ю. Мацієвський, *Помаранчева революція крізь призму транзитології*, op. cit., s. 29–39; А. Фисун, *Демократія, неопатримоналізм і глобальні трансформації*, Харків 2006, s. 179–207.

²⁰ Th. Skocpol, E. K. Trimberger, *Revolution: A Structural Analysis*, [w:] *Revolutions. Theoretical, Comparative and Historical Studies*, red. J. Goldstone, op. cit., s. 59–65.

²¹ J. A. Goldstone, *Comparative Historical Analysis and Knowledge Accumulation in the Study of Revolutions*, [w:] *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*, red. J. Mahoney, D. Rueschemeyer, Cambridge University Press, New York 2003, s. 81–82.

szkami, buntem czy też przewrotem. Ocenę tych wydarzeń w szerszej perspektywie lepiej można dokonać przez pryzmat tranzytologii. W tej gałęzi badań politycznych wydzieliła się kilka typów politycznej transformacji: reforma, rewolucja, przewrót, przejście/przemiana (*in transition*)²². Jeśli rewolucja jest przebudową istniejących instytucji władzy za pomocą przemocy, to przejście/przemiana jest takim typem politycznej transformacji, dla którego charakterystyczna jest zmiana instytucji bez naruszenia norm prawnych. Reforma i przewrót również nie spełniają tych warunków. Z tego punktu widzenia, **w Ukrainie miała miejsce pokojowa zmiana rządzącej elity dzięki masowemu udziałowi społeczeństwa w politycznym nieposłuszeństwie w okresie prezydenckiej kampanii wyborczej**. Innymi słowy, w Ukrainie miała miejsce rotacja elit, która na pierwszy rzut oka wyglądała na obalenie reżimu.

Początkowe wrażenie związane ze zmianą elit rządzących w Ukrainie spowodowało, że nawet niektórzy uznani zachodni teoretycy twierdzili, że doszło do obalenia reżimu. Według mnie, na poziomie makroanalizy wydarzenia z listopada–grudnia 2004 r. w Ukrainie można wyjaśniać przez pryzmat **tranzytu vel przejścia** (*nepechody*). Jeśli wykorzystać klasyczny trzyetapowy model przejścia/tranzytu, zaproponowany przez Dankwart A. Rustow, nawet korygując go odpowiednio dla lokalnych warunków, to wyjaśniający potencjał modelu pozostaje w dalszym ciągu wysoki. Za początek zmian uważa się liberalizację starego reżimu. W całym Związku Radzieckim liberalizacja rozpoczęła się w końcu lat 80. XX wieku. „Przebudowa” w Ukrainie rozpoczęła się z pewnym opóźnieniem wobec Rosji, co było cechą charakterystyczną w stosunkach pomiędzy imperialnym centrum i republikami. Porażka pułczystów w sierpniu 1991 r. i **ogłoszenie suwerenności** Rosji, Ukrainy i innych republik byłego Związku Radzieckiego dało początek drugiemu etapowi zmian **perechodu**. Od tego momentu dynamika i głębokość reform w każdej republice zaczęły nabierać szczególnego charakteru. W republikach nadbałtyckich zmiany następowały stopniowo, w przeciwieństwie do Ukrainy, Białorusi i Rosji. W Białorusi wstrzymanie procesów demokratyzacji odbyło się najszybciej, wraz z dojściem do władzy Aleksandra Łukaszenki. W Ukrainie i Rosji tempo reform zaczęło się obniżać praktycznie w tym samym czasie wraz z ponownym wyborem na stanowisko prezydenta Ł. Kuczmy i B. Jelcyna. Dało to niektórym zachodnim badaczom podstawę do wysunięcia tezy o pojawieniu się państw „hybrydowych”, które ugrzęzły w umownej „szarej strefie” i nie są w stanie z niej wyjść. Za fasadą słabo wyrażonych demokratycznych instytucji w trzech słowiańskich republikach rozpoczęło się formowanie autorytarnych reżimów, w którym każdy z nich miał swoje osobliwe cechy. Wstrzymanie procesów demokratycznych i powrót do patrymonialnych rządów i sułtanizmu miały miejsce również w republikach kaukaskich oraz środkowoazjatyckich²³.

Pokojowe zmiany władzy w Gruzji (2003) i Ukrainie (2004) dają podstawy do stwierdzenia, że te wydarzenia były początkiem trzeciego etapu zmian w tych państwach. Jednocześnie, zmiana władzy z użyciem siły w Kirgistanie, porażka opozycji w czasie wyborów parlamentarnych w Azerbejdżanie w 2005 r. i w białoruskich wyborach prezydenckich 2006 r. pozwalają stwierdzić, że doszło do wstrzymania demokratycznego impulsu na przestrzeni postradzieckiej.

Ukraiński wariant zmian ma kilka cech szczególnych. Po pierwsze, ukraińskie zmiany są bardziej długotrwałe, aniżeli zmiany w państwach wschodnioeuropej-

²² Z języka angielskiego — *w procesie przemian, w przejściu* (przyp. red.).

²³ S. Eke, T. Kuzio, *Sultanism in Eastern Europe. The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus*, „Europe-Asia Studies” 2000, t. 52, nr 3 (May), s. 523–547.

skich czy też nadbałtyckich i dlatego powinny być rozpatrywane przez pryzmat czwartego, inwersyjnego okresu demokratyzacji²⁴. Po drugie, wraz ze zmianą władzy, rozpoczął się trzeci etap transformacji społecznej. Pierwszy etap trwał od końca lat 80. do 1991 r. Drugi od 1991 do końca 2004 r. W tym okresie w Ukrainie radziecki autorytaryzm nomenklaturowy przekształcił się w nowoczesny wariant autorytaryzmu klanowo-oligarchicznego. Należy jednak stwierdzić, że niewłaściwe byłoby nazywanie dwóch pomarańczowych rządów i tym bardziej ekipy W. Janukowycza siłami, które sprzyjały demokratyzacji. Charakterystyczną cechą tego etapu jest nowa, ale niepełna wymiana elit, a istotą walka pomiędzy ugrupowaniami politycznymi i biznesowymi. Z drugiej jednak strony, przed obywatelami starają się one zachować pozytywny wizerunek. Po trzecie, rozpad „pomarańczowej koalicji” i sformowanie nowej koalicji na czele z Partią Regionów, według ocen międzynarodowej pozarządowej organizacji Freedom House, doprowadziło do obniżenia indeksu zmian demokratycznych w Ukrainie²⁵. Tak więc Ukraińcy po raz kolejny będą musieli przechodzić przez procesy, jakie miały miejsce po 1991 r., lub będą realizować umiarkowany wariant zmian.

W tranzytologii rozróżnia się dwa typy zmian (*perechodu*) – radykalny i umiarkowany. Radykalny typ zmian odbywa się w tych państwach, w których stara elita całkowicie utraciła legitymację do sprawowania władzy. Zmiana reżimu odbywa się w drodze abdykacji, tak jak to miało miejsce w 1989 r. w Czechosłowacji, Niemieckiej Republice Demokratycznej i Gruzji w 1993 r., lub na drodze użycia siły, jak w Rumunii w 1989 r. i w 2005 r. w Kirgistanie. Umiarkowany typ zmian przewiduje zwycięstwo w wyborach opozycji, która jednocześnie prowadzi rozmowy ze starą elitą w kwestii dalszych metod i kierunku działania władzy lub dopuszcza pozostałe części przedstawicieli starej elity w jej strukturach. Ostatni scenariusz jest długotrwały. Przy tym pozostawienie starej elity przy władzy może doprowadzić do odsunięcia w czasie lub zatrzymania procesów demokratyzacyjnych. Właśnie według tego scenariusza rozwijały się wydarzenia w Ukrainie i w większości postradzieckich państw po 1991 r.. Podobnie rozwijały się procesy polityczne w Ukrainie po upadku demokratycznej koalicji, co w konsekwencji doprowadziło do powołania rządu z przedstawicielami poprzedniej władzy.

Demokratyczny impuls „pomarańczowej rewolucji” doprowadził do wielu zmian na najwyższych stanowiskach państwowych, jednak nie doprowadził do oczekiwanych zmian jakościowych w sprawowaniu władzy. Tym niemniej są również pozytywne czynniki, do których należy zaliczyć umocnienie konkurencji politycznej i pluralizmu, wolność środków masowego przekazu, ukształtowanie wśród mieszkańców większości regionów państwa obywatelskich postaw politycznych, wzrost dynamiki w polityce wewnętrznej.

Zmiany w Ukrainie utrudnia również brak efektywności wśród elit politycznych. Przy tym, jeśli będzie miał miejsce nacisk demokratycznie ukierunkowanej części społeczeństwa Ukrainy na sprawujących władzę, to jest szansa, że wprowadzane zmiany zakończą się konsolidacją demokracji.

²⁴ Zob. A. Фисун, *Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации*, op. cit., s. 134–150.

²⁵ *Nations in Transit 2007*, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=47&nit=409-amp;year=2007>.

Zmiana władzy czy zmiana ustroju?

Na przestrzeni lat, jakie minęły od zwycięstwa opozycji w czasie wyborów w 2004 r., polityczny ustrój w Ukrainie wykazuje znaczną odporność na wprowadzanie zmian. Dla uzasadnienia tej tezy proponuję porównać formalne i nieformalne reguły sprawowania władzy (ustroju politycznego) w czasach prezydentury Ł. Kuczmy i tego, z czym mieliśmy do czynienia po wyborze na to stanowisko W. Juszczenki.

Do odmiennych cech należy zaliczyć następujące kwestie:

- zmieniła się retoryka władz (ideologię stabilności zastąpiła ideologia przeprowadzenia reform);
- rozpoczęto szereg inicjatyw z zakresu reformy struktury organów rządowych i ustroju terytorialnego państwa;
- zmienił się stosunek do środków masowego przekazu;
- miały miejsce pozytywne zmiany w zakresie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego;
- wystąpiły pozytywne zmiany w zakresie kultury politycznej wśród mieszkańców większości regionów, dzięki czemu ukraińskie społeczeństwo zbliża się do typu obywatelskiego;
- ujawnienie przed opinią publiczną intryg i zakulisowych działań w otoczeniu prezydenta W. Juszczenki wskazuje na większe otwarcie nowej władzy na społeczeństwo w porównaniu z prezydenturą Ł. Kuczmy;
- w okresie pierwszego roku rządów W. Juszczenki nastąpiły pozytywne zmiany we współpracy rządowych i pozarządowych organizacji, jednak później zainteresowanie władz współpracą z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego wyraźnie się zmniejszyło;
- 1 stycznia 2006 r. weszły w życie zmiany do Konstytucji Ukrainy przyjęte 8 grudnia 2004 r., które mają duży wpływ na występowanie stałych konfliktów pomiędzy władzą wykonawczą i ustawodawczą. Nieefektywność reformy politycznej doprowadziła do głębokiego kryzysu instytucjonalnego w kwietniu–maju 2007 r., wątpliwego z prawnego punktu widzenia rozwiązania parlamentu i politycznego kompromisu w kwestii przeprowadzenia przedterminowych wyborów parlamentarnych we wrześniu 2007 r.

Czego nie udało się osiągnąć?

- Nie przeprowadzono do końca żadnego śledztwa dotyczącego działalności osób sprawujących władzę podczas prezydenckiej kampanii 2004 r., nie pociągnięto do odpowiedzialności żadnego urzędnika wysokiego szczebla za działania korupcyjne, nie zakończono śledztwa w sprawie zabójstwa dziennikarza G. Gongadze;
- nie przeprowadzono reformy organów milicji, niedokończona została reforma systemu sądownictwa. Dochodzi do łamania praw obywateli podczas zatrzymania i prowadzenia śledztwa, choć skala tego zjawiska zdecydowanie się zmniejszyła;
- nie została stworzona obywatelska telewizja i radio, o których tak dużo mówili przedstawiciele „nowej władzy”.

Przegląd spraw, którymi obiecała zająć się „nowa władza”, i złożonych przez nią niedotrzymanych obietnic mógłby być o wiele dłuższy. Powyżej przedstawione zostały jedynie te hasła, które odpowiadały „ideałom Majdanu”, a ich realizacja mogła pokazać istotne zmiany w sposobie sprawowania władzy.

Co pozostało do zrobienia?

- W dalszym ciągu mają miejsce praktyki pozakonkursowego mianowania kandydatów na różne stanowiska państwowe. Potwierdzeniem tego jest porażka kadrowej polityki nowej władzy²⁶;
- styl podejmowania decyzji politycznych w dalszym ciągu nie ma przejrzystego charakteru. Jak twierdzi Jewhen Zacharow z Ukraińskiej Grupy Helsińskiej, w ciągu 10 miesięcy 2005 r. prezydent W. Juszczenko wydał 42 dekrety, które posiadały klauzulę „nie dla publikacji”. Wśród nich 5 dekretów zostało wydanych po 1 kwietnia 2005 r., kiedy prezydent publicznie obiecał, że nie będzie więcej korzystał z tej praktyki. W tym okresie Gabinet Ministrów wydał 13 uchwał i rozporządzeń z klauzulą „nie dla druku”²⁷. J. Zacharow twierdzi, że praktyka wykorzystywania pozaprawnych klauzul tajności w dalszym ciągu pozostała, jednak należy stwierdzić, że jej rozmiar jest o wiele mniejszy, niż w czasie prezydentury Ł. Kuczmy. Dwoma innymi jaskrawymi przykładami całkowicie nieprzejrzystego uchwalania decyzji jest umowa z 4 stycznia 2006 r. w kwestii dostaw rosyjskiego gazu do Ukrainy oraz rezultat wyborów przewodniczącego Rady Najwyższej z dnia 6 lipca 2006 r.;
- oświadczenia głowy państwa, dotyczące konieczności zatwierdzenia w drodze referendum zmian w konstytucji, skłaniają do stwierdzenia, że prezydent i część jego otoczenia zamierza pozostawić sobie dotychczas przysługujące uprawnienia;
- korupcja jako zjawisko systemowe, charakterystyczne dla państw niedemokratycznych, nie została zwalczona. Oznacza to, że relacje między przedstawicielami władzy a obywatelami zachowują strukturę stosunków patronacko-klientelskich. Według ocen prestiżowej organizacji Transparency International, w 2005 r. w badaniach nad poziomem korupcji Ukraina zajęła 107. miejsce na 158 państw z całego świata. Z indeksem 2.6 na 10 możliwych (im indeks niższy, tym wyższy poziom korupcji). Ukraina znalazła się w jednym szeregu z Nikaraguą, Palestyną, Wietnamem, Zambią i Zimbabwe;
- zostały zachowane struktury, które zajmują się podsłuchiowaniem rozmów telefonicznych urzędników państwowych, polityków, jak również obywateli. Jak twierdzi Wołodmyr Siwkowycz, w Ukrainie istnieje prawie trzydzieści struktur, które zajmują się przechwytywaniem informacji z kanałów łączności²⁸. Dla porównania w 2002 r. wydano 40 tys. zezwoleń na instalację podsłuchu telefonicznego, a w ciągu 9 miesięcy 2005 r. — 11 tys. zezwoleń²⁹. Przykładem istnienia takich praktyk był skandal z podsłuchiowaniem przez pracowników Służby Bezpieczeństwa Ukrainy gabinetu byłego ministra sprawiedliwości Romana Zwarycza;
- żadne reformy nie zostały przeprowadzone w zakresie fiskalnej polityki państwa i w jej najważniejszej instytucji — milicji podatkowej.

Okazuje się zatem, że nowa władza nie zdołała zwalczyć następstw „kuczmiizmu”, co może świadczyć o skali politycznej korupcji we wszystkich warstwach społeczeństwa, jak również o przesiąknięciu tym problemem przedstawicieli nowej władzy. Brak walki z „kuczmiizmem” świadczy o moralnej tolerancji nowej elity wo-

²⁶ Zob. „Дзеркало тижня” 2005, nr 1, 3, 17 (publikacje J. Mostowej, S. Rachmanina, N. Pestriakowej).

²⁷ Є. Захаров, *Усвідомлена необхідність правозахисту*, „Критика” 2005, nr 12, s. 7.

²⁸ Program „Вибори 2006” kanał TV „1+1”, emisja 9 marca 2006 roku.

²⁹ Є. Захаров, *Усвідомлена необхідність правозахисту*, op. cit., s. 7.

bec przejawów politycznej korupcji i tym samym budzi wątpliwość określanie jej jako „nowej”. Czy rzeczywiście w Ukrainie doszło do wymiany elit? Co należy uznać za kryterium takiej wymiany? Powyższe pytania pozostają retoryczne i z powodzeniem mogą być przedmiotem odrębnego badania.

Według mojej oceny, największym zagrożeniem dla społeczeństwa ukraińskiego jest upadek wartości moralnych wśród klasy politycznej (elity), zakulisowe i nieprzejrzyste podejmowanie decyzji politycznych oraz istnienie politycznej korupcji.

Podczas badań nad reżimami przejściowymi, wraz z wcześniej zaprezentowanymi trzema stałymi cechami reżimu politycznego, trzeba również wziąć pod uwagę kilka wartości zmiennych. Dlatego uwagę należy zwrócić przynajmniej na niektóre indykatory, dokładniej wyjaśniające charakter reżimu przejściowego (*перехідного*). Za takie uważam następujące czynniki: strukturę panujących grup (elit) w społeczeństwie, status i sytuację opozycji oraz wpływ zinstytucjonalizowanych grup interesów na proces polityczny.

Zarówno w strukturze rządzącej, jak i opozycyjnej elity, w dalszym ciągu ma miejsce fragmentaryczność, frakcyjność, walka wewnętrzna i brak wspólnych wartości, które mogłyby stać się podstawą do wypracowania konsensusu ogólnonarodowego.

Rozpad w obozie „pomarańczowych” uniemożliwił zarówno stworzenie wspólnej koalicji wyborczej w czasie wyborów 2006 r., jak również sformowanie demokratycznej większości w Radzie Najwyższej Ukrainy. W trakcie przedterminowych wyborów parlamentarnych w 2007 r. Blok Juliji Tymoszenko i blok Nasza Ukraina-Ludowa Samoobrona wspólnie mogły otrzymać większość mandatów w parlamencie i stworzyć „demokratyczną koalicję”. Jednak partykularne, osobiste, taktyczne i strategiczne interesy W. Juszczenki i J. Tymoszenko, a także ich otoczenia nie pokrywały się ze sobą. Wynikiem tego jest brak efektywności w ramach współpracy prezydenta W. Juszczenki z rządem J. Tymoszenko w 2008 r., który z pewnością będzie się nasilał w związku ze zbliżającymi się wyborami prezydenckimi w 2009 r.

Status opozycji w dalszym ciągu pozostaje nieuregulowany, chociaż jej położenie zdecydowanie się poprawiło, szczególnie w porównaniu z okresem drugiej kadencji prezydenta Ł. Kuczmy. Oskarżenia, wysuwane przez przedstawicieli Partii Regionów i Komunistycznej Partii Ukrainy po wyborach parlamentarnych z 2006 r., o polityczne represje ze strony nowej władzy należy uznać raczej za pozytywną zmianę w położeniu opozycji, aniżeli przejawy — czego nie można wykluczyć w pojedynczych przypadkach — politycznej zemsty i odwetu.

Wpływ pozainstytucjonalnych grup interesów na polityczny proces w Ukrainie przeważnie wyraża się w działalności grup finansowo-przemysłowych. Ich wpływ na proces polityczny nieco zmniejszył się w porównaniu z okresem przed 2004 r., jednak pojawiło się kilka nowych grup. Obecnie największą z nich jest polityczna i biznesowa struktura Rynata Achmetowa, która stanowi finansowe zaplecze dla Partii Regionów. Grupa ta weszła do parlamentu i w czasie wyborów w 2006 i 2007 r. otrzymała w Radzie Najwyższej największą ilość miejsc. Jednak po wyborach 2007 r. Partii Regionów nie udało się utrzymać dotychczasowej pozycji politycznej i musiała oddać władzę.

Tym sposobem w Ukrainie po zmianach personalnych na najwyższych stanowiskach we władzach centralnych i lokalnych (przewodniczący administracji obwodowych i rejonowych) fundamentalne reguły „gry politycznej” faktycznie nie zostały zmienione. Dlatego można stwierdzić, że ustrój polityczny w swojej istocie pozostał nienaruszony. Osłabione zostały natomiast horyzontalne ograniczenia ustroju (relacje między poszczególnymi gałęziami władzy). Ł. Kuczma miał istotny wpływ na

władzę ustawodawczą i sędowniczą, dzięki czemu posiadał dominującą pozycję w politycznej przestrzeni Ukrainy. Jednak w czasach W. Juszczenki relacje pomiędzy poszczególnymi gałęziami władzy przekształciły się w bardziej konkurencyjne, a nawet konfliktowe. Jednocześnie wpływ sił opozycyjnych na proces polityczny zdecydowanie wzrósł. Jednak konkurencyjny lub „wymuszony” pluralizm, który istnieje w Ukrainie, jak dotąd nie przekształcił się w pluralizm organiczny (demokratyczny).

Wertykalne ograniczenia prawie nie zostały zmienione. Praktycznie nie istnieje wpływ na władzę ze strony społeczeństwa obywatelskiego, za wyjątkiem samej „pomarańczowej rewolucji”.

Dla weryfikacji tezy odnośnie inercyjności ustroju wykorzystuję wskaźniki zmiany opracowane przez brytyjską pozarządową organizację Policy Exchange³⁰. Specjaliści z tego centrum zaproponowali siedem indykatorów zmiany ustroju. Sformułowane zostały one w formie pytań, które dają możliwość oceny, na ile — jeśli w ogóle — zmienił się polityczny ustrój w poszczególnych państwach. Za zmieniony uważany jest taki, w którym doszło do kategorycznego zerwania relacji z usuniętymi wcześniej strukturami, osobami i systemem politycznym.

Indykatory zmiany ustroju:

- Czy skutecznie i całkowicie usunięto najwyższych urzędników poprzedniego ustroju?
- Jakie zmiany jakościowe zaszły w strukturach popierających wcześniejsze władze (wyższe ogniwa struktur biurokratycznych, siły zbrojne, przedstawiciele władzy sędowniczej)?
- Czy podjęte zostały próby przełamania socjalnych, politycznych i gospodarczych skutków funkcjonowania poprzedniego ustroju?
- Czy doszło do decentralizacji (rozdrobnienia) sektora ekonomicznego?
- Czy doszło do wzrostu znaczenia społeczeństwa obywatelskiego?
- Czy proces doprowadził do wolnych i uczciwych wyborów, uchwalenia nowej konstytucji, niezależnego i efektywnego systemu rządów?

Odpowiedzi na te pytania (na podstawie analizy sytuacji w Ukrainie) przedstawione zostały w tabelicy nr 1.

Tablica 1

Czy poprzednie władze zostały usunięte?	Tak
Czy struktury popierające poprzednie władze zostały zreformowane?	Częściowo, na poziomie średniego szczebla
Czy skutki funkcjonowania poprzedniego reżimu zostały przełamane?	Praktycznie nie
Czy nowa elita utworzyła własną strukturę	Polityczna elita wymieniona została w jednej trzeciej
Czy władza ekonomiczna została zdecentralizowana?	Praktycznie nie
Czy społeczeństwo obywatelskie uległo wzmocnieniu?	Tak
Czy system polityczny został zmieniony?	Tak, ale stare problemy pozostały
Ogólna ocena	Władze zostały zmienione, jednak istotne zmiany w instytucjach władzy, społeczeństwie i państwie nie zostały przeprowadzone.

³⁰ *Regime Change: It's Been Done Before*, <http://www.policyexchange.org.uk/images/libimages/157.pdf>

A zatem, mimo wymiany najważniejszych osób sprawujących władzę i urzędników najwyższego szczebla (przewodniczących obwodowych i rejonowych administracji), ustrój polityczny w Ukrainie w dalszym ciągu pozostaje hybrydowy. Inercyjność instytucji starego reżimu wpływała na sytuację w okresie prezydentury Ł. Kuczmy i w dalszym ciągu zostały zachowane te wpływy w okresie trzech lat rządów W. Juszczenki. Radykalna przebudowa instytucji w tym okresie nie została przeprowadzona. Stare instytucje i wypracowane praktyki działania zachowują swoje znaczenie, a nowe rozwiązania instytucjonalne, w postaci reformy administracyjnej i terytorialnej czy też reformy systemu politycznego, spotykają się z dużym oporem i krytyką ze strony przeciwników wprowadzania zmian.

Tym sposobem analiza stałych i zmiennych indykatorów ustroju politycznego w Ukrainie, a także wskaźników zmiany tego ustroju, dają podstawy do uznania go za ustrój przejściowy, słabo zinstytucjonalizowany, w którym łączą się zarówno autorytarne, jak i demokratyczne metody sprawowania władzy.

Podobną charakterystykę współczesnego ustroju politycznego w Ukrainie można znaleźć w ocenach ekspertów z międzynarodowej organizacji Freedom House.

Indeks stanu wolności i demokracji w Ukrainie

Tablica 2

	1997	2004	2005	2006
Proces wyborczy	3,25	4,25	3,50	3,25
Spółeczeństwo obywatelskie	4,00	3,75	3	2,75
Niezależność środków masowego przekazu	4,50	5,50	4,75	3,75
Styl rządzenia	4,50	5,25	—	4,50
Ustrój konstytucyjny, ustawodawczy i sędziowski	3,75	4,75	4,25	4,25
Korupcja	—	5,75	5,75	5,75
Skala demokracji	4,00	4,88	4,50	4,21

Dane na podstawie monitoringu, jaki w ramach specjalnego programu w 27 państwach postkomunistycznych przeprowadziła międzynarodowa organizacja Freedom House³¹.

Metodologia monitoringu polega na tym, że wielkości 1,0 odpowiada pełna zgodność ze standardami rządów demokratycznych. Odchylenia od 1,0 charakteryzują niespełnianie tych standardów. Ustrój polityczny państwa, którego ogólny wynik (skala demokracji) znajduje się w granicach 1 – 2, określany jest mianem „demokracji skonsolidowanej” (*Consolidated Democracy*); na poziomie 3,0 – „na pół skonsolidowana demokracja” (*Semiconsolidated Democracy*); 4,0 – „rządzenie przejściowe lub ustrój hybrydowy” (*Transitional Government or Hybrid Regime*); 5,0 – „na pół skonsolidowany reżim autorytarny” (*Semiconsolidated Authoritarian Regime*); w granicach 6 – 7 jest „skonsolidowanym reżimem autorytarnym” (*Consolidated Authoritarian Regime*)³².

Tutaj chcę podkreślić, że autorytarne tendencje są widoczne nie tylko we władzy wykonawczej, ale również ustawodawczej. W nowym parlamencie, wskutek wprowadzenia instytutu mandatu imperatywnego, wzrosła rola formalnych i nieformalnych liderów partii i przewodniczących frakcji parlamentarnych, a zmniejsza

³¹ *Nations in Transit 2007*, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=47&nit=409&year=2007>

³² *Ibidem*, http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=352&ana_page=330&year=2006

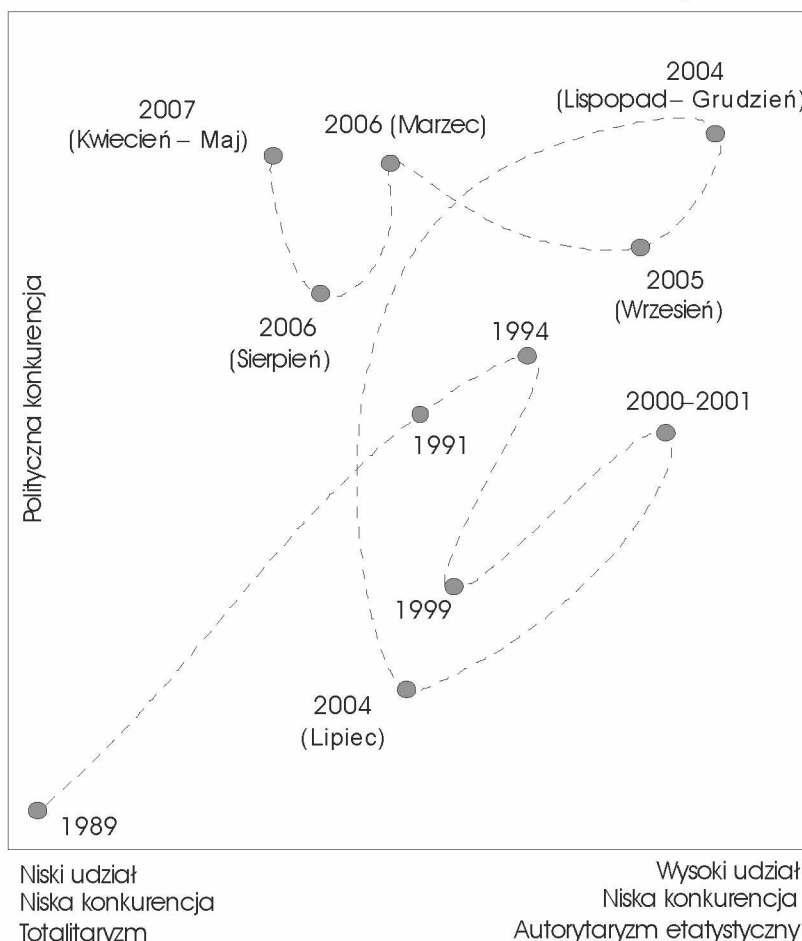
szły się wpływ deputowanych na proces ustawodawczy. W tej sytuacji parlament może przekształcić się w nową formę oligopolu – rządów ograniczonej liczby liderów partii, którzy mają decydujący wpływ w państwie na podejmowanie decyzji politycznych.

Procesy transformacyjne, jakie mają miejsce w Ukrainie, nie mogą być rozpatrywane w płaszczyźnie liniowej. Według mojej opinii, właściwsze będzie określenie charakteru transformacji politycznych. Z tego punktu widzenia można rozpatrywać dwa wielowektorowe procesy. Jeden związany jest ze zmianami wewnątrz instytucji politycznych w kierunku demokratyzacji. Inny z kolei ma kierunek odwrotny – zachowanie i rozwój instytucji autorytarnych. Mówiąc inaczej, ewolucję ustroju politycznego w Ukrainie od 1991 do 2007 r. warto rozpatrywać przez pryzmat procesów demokratyzacji i oligarchizacji. Schematycznie można je przedstawić za pomocą zygzakowatych odchyień między umownymi biegunami: „demokracją” i „autorytaryzmem” (rys. 1).

Rys. 1

Autorytaryzm oligarchiczny
Wysoka konkurencja
Niski udział

Demokracja
Wysoka konkurencja
Wysoki udział

W rysunku wykorzystany został schematyczny model transformacji systemów politycznych Roberta A. Dahla³³. Z tego schematu wynika, że wraz ze wzrostem konkurencji politycznej i zwiększeniem politycznego udziału ustrój polityczny w Ukrainie zbliżał się w kierunku demokracji. Kiedy jednak dochodziło do ich wstrzymania, wtedy zarówno formalne, jak i nieformalne reguły sprawowania władzy (czyli reżim) nabierały autorytarnego zwrotu.

Cechy charakterystyczne procesu politycznego w Ukrainie

Wydarzenia z listopada–grudnia 2004 r. były dużym wstrząsem dla całego społeczeństwa ukraińskiego. System polityczny wyszedł z tego kryzysu odnowiony dzięki pokojowemu rozwiązaniu konfliktu politycznego, częściowej wymianie elit, która wyznaje zupełnie inne wartości niż poprzednicy, oraz dzięki usunięciu w skali całego kraju znacznej liczby przedstawicieli władzy wykonawczej.

Wraz z upadkiem reżimu Ł. Kuczmy rozpoczął się nowy etap transformacji społecznej i politycznej. Jednocześnie zakończył się dziesięcioletni okres autorytarnej stabilności. Dynamika procesów politycznych została znacznie przyspieszona. Wykorzystując terminologię Davida Eastona, można stwierdzić, że system polityczny nie był gotowy odpowiednio reagować na wielorakie zagrożenia, jakie płynęły zarówno z kręgów międzynarodowych, jak i wewnętrznych. Kryzys rządowy z września 2005 r., kryzys parlamentarno-rządowy ze stycznia 2006 r., kryzys parlamentarny z lipca 2006 r., kryzys instytucjonalny z kwietnia–czerwca 2007 r., kryzys parlamentarny z lutego–marca 2008 r., a także wielokrotne epizody zaostrzenia stosunków z Rosją – to najważniejsze wydarzenia mówiące o tym, że Ukraina przeżywa i będzie przeżywać poważne wstrząsy polityczne.

Przyczyn tych wstrząsów należy upatrywać przede wszystkim w zmianie przywódców politycznych w państwie. „Pomarańczowa rewolucja” w Ukrainie wpłynęła na zmianę geopolitycznej równowagi w Eurazji, która gwarantowała Rosji dominację w regionie. Zmiana władzy w Gruzji i Ukrainie jest odbierana w Rosji jako zagrożenie dla rosyjskich pragnień budowy neoimperialnego modelu państwowego czy też przekształcenia Rosji w „eurazjatycką Nigerię”, czyli kluczowego dostawcę surowców energetycznych do wielu państw europejskich i postradzieckich.

W związku z tym, że nowa „demokratyczna koalicja” sformowana po wyborach parlamentarnych z 2007 r. jest bardzo niestabilna, wewnątrzpolityczne napięcie w Ukrainie będzie się utrzymywać co najmniej do wyborów prezydenckich w 2009 r. Nowych kryzysów należy również spodziewać się w kontekście podejmowania decyzji w sprawie przyjęcia nowej konstytucji, zmian statusu języka rosyjskiego, jak również wstąpienia Ukrainy do NATO.

Dalsza droga Ukrainy w kierunku demokracji skonsolidowanej będzie zależeć od zdolności politycznych elit do konstruktywnej współpracy, działań nowego rządu w kierunku realizacji reform politycznych, rozmiaru współpracy Ukrainy ze strukturami euroatlantyckimi, rozwoju społeczeństwa obywatelskiego oraz stanu demokracji w państwach sąsiednich.

Tłumaczenie z języka ukraińskiego: Piotr Bajor

³³ P. A. Даль, *Поліархія. Участь у демократичному житті і опозиція*, Харків 2002, s. 9–13.

Мацієвський Ю., Між авторитаризмом і демократією: політичний режим в Україні після “Помаранчевої революції”

Зміна влади в Україні, спричинена “Помаранчевою революцією”, породила сподівання на швидку демократизацію і поступальний рух України до консолідованої демократії. Як виявилось, ці сподівання були марними. У статті зроблена спроба пояснити чому після обрання президентом Віктора Ющенка політичний режим в Україні залишається перехідним та гібридним, тобто таким, що поєднує в собі авторитарні практики з елементами демократичного врядування.

Matsiievsky Y., Between Authoritarianism and Democracy: Ukraine’s Political Regime After “The Orange Revolution”

The shift of power in Ukraine, caused by “The Orange Revolution”, produced expectations of rapid democratization and Ukraine’s steady movement towards consolidated democracy. These expectations, however, were premature. This article seeks to explain why Ukraine’s regime has remained hybrid and transitional after the election of Viktor Yushchenko to the presidency. A hybrid regime is defined as combining authoritarian practices with elements of democratic government.